

Rättskälleläran och samhällsförändring

Av *Urpo Kangas*

1. Inledning

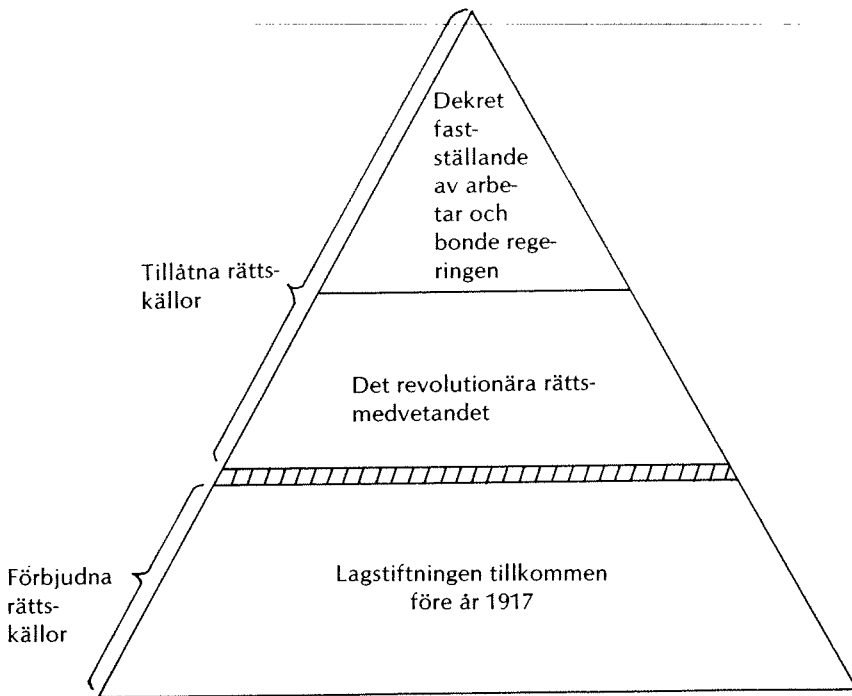
Varje revolution står alltid inför samma problem. Vilka lagar skall domstolarna tillämpa den första dagen efter revolutionen? Om en revolutionär domare godkänner tanken att rättsordningen mer eller mindre återspeglar samhällets värdebas, torde han inte i det nya samhället med gott samvete *såsom tidigare* kunna tillämpa lagstiftningen från det tidigare systemet mot vilket han har revolterat. En förändring är nödvändig, men hurudan?

a. Den ryska lösningsmodellen. I samband med den ryska revolutionen löstes problemet genom att förbjuda domare att fatta beslut med hänvisning till lagstiftning från tsartiden.¹⁾ I det domstolsdekret som gavs den 30 november 1918 fastställdes rättskällorna på följande sätt. Folkdomstolen måste grunda sina avgöranden i första hand på arbetar- och bonderegeringens dekret. Om det inte fanns något dekret eller om dekretet var ofullständigt, skulle domaren följa det socialistiska rättsmedvetande; »the bidding of revolutionary legal consciousness would be followed in the decisions of the courts«. Hänvisningar till lagar stadfästa av den störtade regeringen var förbjudna.²⁾ Den officiella rättskälleläran kan åskådliggöras som visat i pyramid 1 (se s. 20).

I de instabila förhållandena var det inte möjligt att omedelbart utfärda nya dekret och stifta nya lagar. Iakttagandet av den officiella rättskälleläran ledde därför till ett rättsligt kaos. För revolutionens öde var det emellertid inte ödesdigert.

b. Den nationalsocialistiska lösningsmodellen. I det nationalsocialistiska Tyskland var lösningen på problemet på en avgörande punkt en annan än i Ryssland. I Tyskland försökte man inte ens omedelbart upphäva den gamla lagstiftningen. Också efter stiftandet av fullmaktslagen (Ermächtigungsgesetz 24.3.1933) var hänvisningar till den helt legitima. På kort sikt hette lösningen *tolkning*. Gamla lagar skulle helt enkelt tolkas i nationalsocialistisk anda, ingen-

Pyramid 1. Oktoberrevolutionens rättskällehierarki.

ting annat behövdes. Det blev rättsvetenskapens uppgift att skapa de national-socialistiska tolkningsprinciperna.

2. Hur var tolkning möjligt?

Generalklausulerna, dessa »gökägg i den liberala rättsordningens bo«, stod i nyckelställning. *Carl Schmitt* underströk nytolkningen av rättsordningen på följande sätt: »Sobald Begriffe wie Treu und Glauben«, »gute Sitten« usw. nicht auf die individualistische bürgerliche Verkehrsgesellschaft, sondern auf das Interesse des Voksganzen bezogen werden, ändert sich in der Tat das gesamte Recht, ohne dass ein einziges »positives« Gesetz geändert zu werden brauchte«. ³⁾ Problemets lösning var alltså att understryka det spelrum för tolkning rättsordningen lämnar och att medvetet utnyttja detta spelrum.

■ Generalklausulerna erbjuder i själva verket ett utmärkt medel för att konstruera en innehållsmässig tolkningsteori. Den sk. alternativa jurisprudencens teoretiker har tytt sig till exakt samma medel för att motivera sina

ställningstaganden. Enligt *Teubner* till exempel får man inte ens försöka innehållsmässigt precisera generalklausulerna genom att analysera de lösningar vid vilka man hänvisat till dessa klausuler. Valet av tillämpning av generalklausul är alltid en ad hoc-lösning... »ein solches › *opportunistisches Verfahren*‹ ist mit Sicherheit ein besonderes Kennzeichen ge- glückter richterlicher Rechtsfortbildung.«⁵⁾

Den nationalsocialistiska rättsvetenskapen och -teorin hade i uppgift att precisera innehållet i de allmänna rättsprinciperna så att det motsvarade det nationalsocialistiska samhällets behov. Ett systematiskt forskningsarbete inriktat på de nationalsocialistiska rättsprinciperna fick sin början redan under 1930-talets första år. Forskningsansvaret axlades av den nationalsocialistiska rättskolan, *Rechtsschule des Nationalsozialismus*.⁶⁾ Dess uppgift var att »undersöka den tyska rätten som skapats för den tyska bonden av det tyska folket bildat av den tyska viljan«.

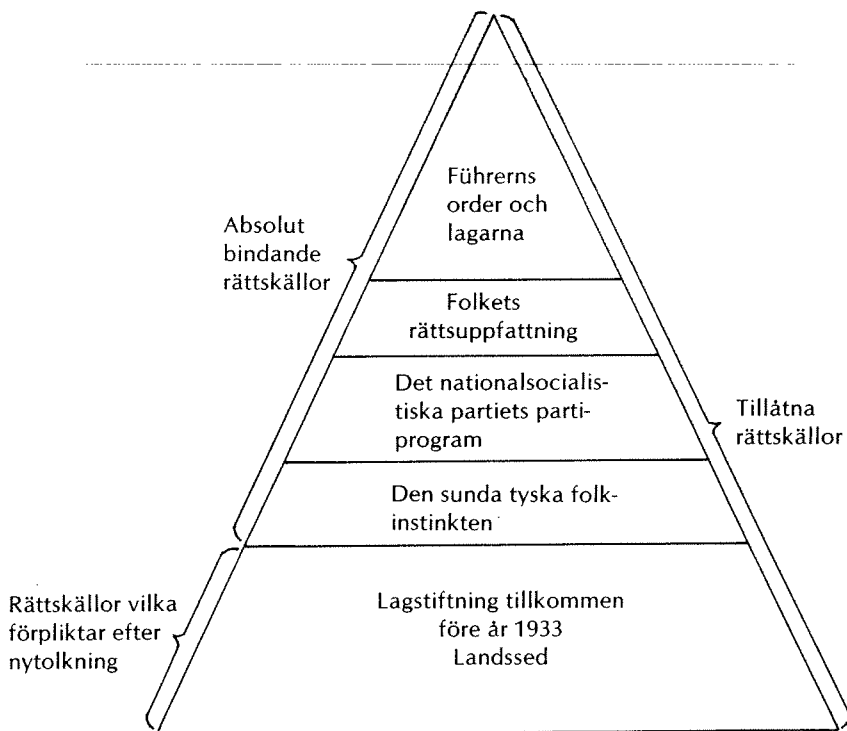
Nytolkningen av rättsordningen förankrades vid grundvärdena i det nationalsocialistiska samhället. Hörnstenarna var sju. Det högsta grundvärdet staten skyddade de övriga värdena, ras, bondebefolkningen, arbete och ekonomisk verksamhet, ära, kulturella värden och försvarsmakten.⁷⁾ Tolkningen var öppet värdebunden. Det framgår sällsynt klart av de ord *Ronald Freisler* riktat till den nationalsocialistiska domaren:

»Die Gesetze sind auszulegen und anzuwenden unter Zugrundelegung der Vorstellung von materieller Gerechtigkeit und materiellem Unrecht, wie sie sich aus den Forderungen der nationalsozialistischen Sittenordnung ergeben. Recht und Sittenordnung können nur nicht mehr miteinander in Kampf treten. Jede Gesetzesauslegung, die ein dem Gebot der nationalsozialistischen deutschen Sittenordnung zuwiderlaufendes Ergebnis zeitigen würde, ist falsch – also rechtswidrig. Aufgabe jedes Richters ist deshalb zunächst, sich selbst fähig zu machen, die Gesetze von der Basis nationalsozialistischer deutscher Sittenordnung aus zu erfassen, auslegen und anzuwenden.«⁸⁾

Som den skickliga propagandist Hitler var sammanfattade han sammanflätningen mellan rätten och värderingarna ännu mer slagkraftigt: »Recht gleich Moral«.

Som den nationalsocialistiska rättskolan mest konkreta kontribution till den tyska rättsvetenskapen måste man hålla den nya rättskällevärdet. Det nationalsocialistiska Tysklands rättskällevärdet var strikt normativ. Enligt den fanns det en grupp *absolut tvingande rättskällor*, som aldrig fick förbigås vid rättsligt beslutsfattande. Rättskällornas hierarkiska förhållande i det nationalsocialistiska Tyskland kan belysas med följande pyramid.

Pyramid 2. Det nationalsocialistiska Tysklands rättskällehierarki.

Den hierarkiskt högsta och mest förpliktande rättskällan var Führrens order. Den nationalsocialistiska statens ledarprincip, *Führerprinzip*, förpliktade domaren att alltid finna en sådan lösning som också Führern skulle ha kommit till i ärendet.⁹⁾ Detta var möjligt genom att domaren i den konkreta beslutssituationen i enlighet med *Kants* kategoriska imperativ ställde sig frågan: Vad skulle Führern i denna situation göra i min ställning?¹⁰⁾ Enbart på detta sätt var det möjligt att närma sig den äkttyska rätten. Ledarprincipen var absolut, enligt den var Führern det tyska folkets högsta domare; förvaltningen och lagstiftningen vilade i hans hand. Domstolens uppgift var att förverkliga Führrens vilja i det enskilda fallet. »Der Führer ist oberster Gerichtsherr des deutschen Volkes«.

Führrens befallningar var dock aldrig godtyckliga. Genom Führrens befallningar hade folkets rättsmedvetande formulerats i formen av en bindande rättsnorm. Den nationalsocialistiska domaren var i första hand bunden av Führrens befallningar och de lagar som han utfärdat eller godkänt. Rättskällemässigt stod alltså den lagstiftning som tillkommit före år 1933 och tredje rikets lagstiftning sinsemellan i olika ställning. Den lagstiftning som bringats i kraft åren 1933-1945 band domarens händer mycket strikt till den nationalsocialistiska

ideologin. Jag anser det emellertid inte vara förnuftigt att kalla en sådan bundenhet för en positivisk inställning i ordet vedertagna bemerkelse. Det var på sätt och vis en positivistisk inställning, men i en viss viktig bemerkelse var den samtidigt *antilegalistisk*. Posivistisk var den såtillvida att det fanns *givet* vissa positivt förpliktande rättskällor, men den var antilegalistisk i det att en *juridisk kontroll* av de förpliktande rättskällorna var omöjlig. Det framgår vid en granskning av de lägre nivåerna i rättskällepyramiden.

Om folkets rättsuppfattning var oformulerad, var det domarens uppgift att utreda dess innehåll. Enligt nazisterna gällde att ju bättre rätten motsvarade folkets rättsövertygelse, ju närmare rättsordningen kom folkets naturrättsliga egenskaper, desto bättre. Man underströk den nationalsocialistiska domarens uppgift att i alla situationer lösa de enskilda fallen i enlighet med folkets rättsuppfattning.

Om något levnadsområde inte var reglerat genom Führerns befallningar och det inte var möjligt att få någon annan utredning om folkets rättsövertygelse, var den nationalsocialistiska rättstjänaren bunden av den nationalsocialistiska partiets partiprogram. Om frågan inte normerats i NSDAPs program, skulle den nationalsocialistiska juristen tillämpa den sunda tyska folkinstinkten. Rättstjänaren var skyldig inför ledaren, folket och staten att finna rätten. Att finna den rätta rätten var möjligt genom att följa den domarregel *Hans Frank* redan år 1926 tagit till sitt valspråk: »Alles, was dem Volk nützt, ist Recht. Alles was ihm schadet, ist Unrecht.«

Utgående från rättskälleläran i det nationalsocialistiska Tyskland finner man även den lagstiftning som bringats i kraft före år 1933 samt landsseden. Även de var absolut förpliktande såsom *nytolkade*. Tolkningen var emellertid bunden vid den nationalsocialistiska ideologin. Den gamla lagstiftningens bindande verkan förverkligades via det nya samhället: »Jede Auslegung muss eine Auslegung im nationalsozialistischen Sinne sein«. Attityden till den tidigare lagstiftningen var ytterst antipositivistisk.

3. Tredje rikets lagstiftning

En nytolkning av rättsordningens innehåll ersätter dock inte lagstiftningen. Att lösa problemen tolkningsvägen med hjälp av folkets rättsuppfattning stöter snart på sina naturliga gränser. I det nationalsocialistiska systemets uppbygg-nadsarbete fick lagstiftningen snabbt den ställning som tillkom den i rättskäl-lepyramidens topp: man strävade att klä Führerns vilja i formen av lagar och förordningar.¹¹⁾ Lagstiftningsprocessen hade ett intensivt tempo, till en början rentav häftigt. Begynnelsefasen i det nationalsocialistiska Tysklands utveckling kan på goda grunder kallas *lagbunden*. Den lagbundna staten fick efter

det andra världskrigets början ge vika för den *ätgårdsbundna* militärstaten, då lagstiftningens betydelse också minskade. Som helhet skapade lagstiftningsprocessen i alla fall ett normativt system, som på goda grunder kan kallas för det nationalsocialistiska rättssystemet. Enligt *Thilo Ramm* »die nationalsozialistische Rechtsordnung stellt sicherlich ein einmaliges Ereignis dar, ohne dass diese angesichts der Kürzte der Zeit bereits als eine einheitliche Rechtsordnung im vollen Sinne des Wortes angesehen werden könnte.«.¹²⁾

Med stöd av weimarförfattningens artikel 48 om nödtilstånd utfärdade Hindenburg 28.2.1933 Verordnung des Reichspräsidenten zum Schutz von Volk und Staat med stöd av vilken Hitler lät fängsla den kommunistiska riksdagsgruppen. Efter det godkände riksdagen en fullmaktslag genom vilken lagstiftningsmakten överfördes på regeringen. Regeringen utövade lagstiftningsmakten. Det var alltså fråga om *regeringens lagstiftning*. Den gällde i stor utsträckning nazistorganisationen och den nationalsocialistiska maktutövningen. Reformen med inverkan på den klassiska civilrättens område förverkligades mindre än andra reformer, fastän den intensiva lagberedningen utsträcktes att omfatta nästan samtliga av BGB:s specialområden. Civilrätten uppfattades särskilt som ett område genom vilket man kunde befärja att de nationalsocialistiska lärorna rotade sig i samhället. På privaträttens område rörde de största reformerna familje- och arvsrätten samt handels- och värdepappersrätten. Inom den offentliga rätten innebar det nationalsocialistiska lagstiftningsarbetet att ledarprincipen bringades i kraft på förvaltningens samtliga nivåer.

Det är inte möjligt att i detta sammanhang detaljerat analysera innehållet i det tredje rikets lagstiftning. Jag är också tvungen att avstå från en närmare granskning av den helhetsreform av civilrätten som blev på planeringsstadiet. Reformen var avsedd att förverkligas genom den så kallade folklagboken. De förverkligade lagstiftningsprinciperna fick i alla fall även vidare bemärkelse *genom domstolarnas tolkningsverksamhet*; folkets rättsuppfattning, NSDAP:s partiprogram, den sunda tyska folkinstinkten och lagstiftningen från före år 1933 skulle tolkas i samklang med Führerns befallningar och lagar.

Nationalsocialismen upphöjde *rasbegreppet* till ett av nationens grundvärden. För domstolsverksamheten inverkade rasbegreppet bl.a. på bedömningen av avtals bindande verkan. Om den ena avtalsparten var jude, behövde pacta sunt servandaprincipen inte nödvändigtvis alls iakttas. Juridiskt motiverades lösningen med stöd av de rättsprinciper som uttrycktes i rasskyddslagstiftningen. Folkets skapande kraft och dess världsåskådning var enligt nationalsocialistisk uppfattning beroende av blodsarvet. Den judiska rättsuppfattningen motsvarade inte den tyska rättsuppfattningen. Då rättsuppfattningarna hos människor av olika ras inte harmonierade, kunde dem emellan inte heller uppstå den viljekonensus som ett bindande avtal förutsätter. Oliketerna

i den judiska och tyska rättsuppfattningen innebar också att en jude inte giltigt kunde avgöra en tvist mellan arier. De judiska domarna sopades därför bort från domstolsväsendet.

Man strävade även efter att undanröja rasmässigt olämpliga element i skolor, universitet, forskningsanstalter, teatrar och inom filmbranschen. Samma mål att skydda den ariska rasen hade bl.a. lagen om förhindrande av uppkomsten av genetiskt sjuka generationer från år 1933. Denna öppet rasistiska tvångskastreringslag ansågs vara en milstolpe i Tysklands rättshistoria. Enligt kastreringslagen var abort möjlig på basen av domstolsbeslut av en special domstol för genetiska frågor. Enligt lagens förarbeten ansågs kastrering motsvara förnuffets krav och blott förverkliga den naturliga ordning Gud velat.

Helt i samma riktning gick lagen om befrämjande av äktenskap från år 1933 och lagen om skydd av det tyska folkets genetiska hälsa från år 1935. Genom lagen om skydd av det tyska blodet och den tyska äran förbjöds år 1935 äktenskap och sexualumgänge mellan jude och tysk. Med dessa åtgärder ansåg man att förgiftandet av det tyska folkets blod hindrats för evärdeliga tider. De rättsprinciper rasskyddslagstiftningen uttryckte förpliktade domaren också i en sådan situation där det inte omedelbart gällde att tillämpa ifrågasvarande lagstiftning.

Förutom rasistiska värden underströk den nationalsocialistiska ideologin bondebefolkningens betydelse som bärare av folkets sunda rättsuppfattning. Den rena bondebefolkningen ställdes därför under rikets särskilda beskydd. Bondens ställning förbättrades bl.a. genom reformering av stadganden om arv av lantbruk. Syftet med den år 1933 givna statsarvslagen var att bibehålla livsdugliga lantbruk odelade. Med samma lag försökte man också förhindra att jordegendom kom i händerna på judisk släktgren.

Av grundvärdena i det tredje riket blev även arbete och ekonomisk verksamhet föremål för särskild reglering. Nazisterna ansåg reformeringen av arbetslagstiftningen vara en nödvändighet framför allt därför att den arbetslagstiftning som tillkommit före år 1933 var förgiftad av den marxistiska klasskampstanken. Den gamla lagstiftningen kunde inte ens tolkningsvägen anpassas till den nya ideologin. Med den nationalsocialistiska arbetsrättsreformen var det meningen att upphäva den skarpa utdelningen mellan arbetsgivaren och arbetstagaren. Denna antagonistiska konflikt »löstes« genom lagar angående arbetstjänstplikt och anordnande av nationellt arbete.

Ett särskilt omnämnande förtjänar den nationalsocialistiska straffrätten. Den klassiska straffrätten var konstruerad så att den inte på ett tillfredsställande sätt kunde tillämpas som kontrollmedel mot dissidenter och som tryggar av den nationalsocialistiska ideologin. Med en helhetsreform av straffrätten ville man trygga den nationalsocialistiska *äran* som nationens grundvärde. Användningen av dödsstraff utvidgades kraftigt. Sanktionssystemet fick vä-

sentligt bredare täckning genom att man upphävde förbudet mot bruket av analogi i straffrätten. Slutligen tryggade man sig mot luckor i den straffrättsliga systemet genom att avstå från nulla poena sine legeprincipen. Pseudolegalismen gjorde det möjligt att ge straffdom praktiskt taget för alla gärningar som kunde tolkas hota det tredje rikets grunder.

4. Hur reagerade man i Finland på händelserna i Ryssland 1918 och händelserna i Tyskland 1933?

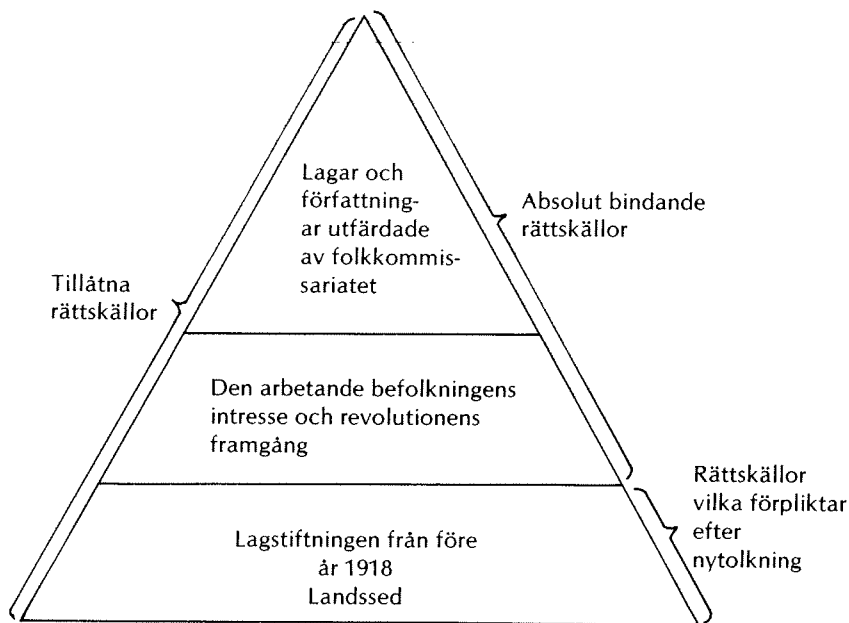
Den ryska revolutionen uppmuntrade de finska arbetarna att kämpa för sina rättigheter. I Finland försökte man göra revolution i början av år 1918. *Arbetarnas Verkställande Kommitté* utnämnde 28.1.1918 till Finlands revolutionsregering ett organ folkkommissariatet. För att övervaka folkkommissariatets verksamhet tillsattes *Arbetarnas Centralråd*.¹³⁾ Folkkommissariatet gav 1.2. 1918 en interimistisk lag om utvidning av revolutionsdomstolarnas kompetens.¹⁴⁾ Revolutionsdomstolarna skulle grunda sina domar på den bevisning de fann tillförlitlig och på fakta, med beaktande av förutom den brottsligas karaktär även de förhållanden i vilka brottet begåtts och andra på sak verkan- de omständigheter, även det i vilken utsträckning brottet kränkte den arbetande befolkningens intressen samt revolutionens framgång. Beslutsprinciperna för revolutionsdomstolens avdelning för civila ärenden definierades inte i lagen.

Folkkommissariatet gav sammanlagt 46 författningar och motsvarande dokument. Av lagarnas ikraftträdelsestadganden kan man sluta sig till att folkkommissariatets avsikt var att hålla i kraft den lagstiftning som tillkommit före år 1918 om den inte stod i strid med den lagstiftning folkkommissariatet utfärdade. Den röda Finlands rättskällepymid kan alltså ritas som visat i pyramid 3.

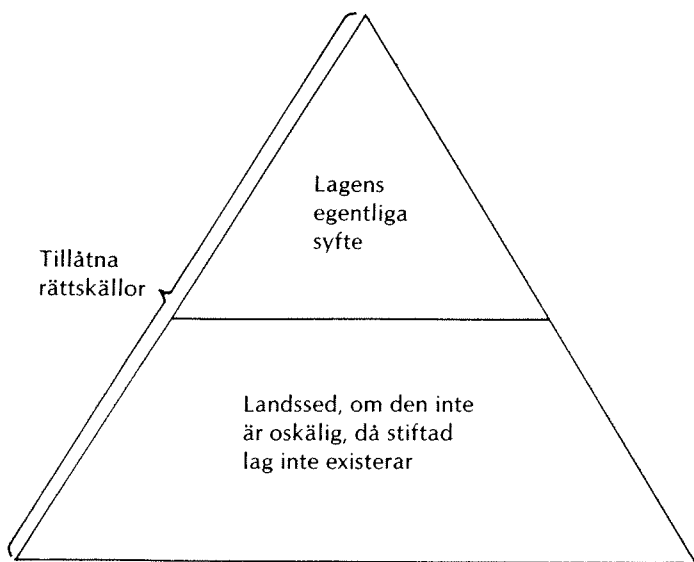
Folkkommissariatet och arbetarnas centralråd höll den sydligaste delen av Finland i sin hand våren 1918. Då revolutionen inte lyckades hade den inte heller några långvarigare återverkningar på Finlands officiella rättskällelära. Denna blev åter gällande i hela landet sedan revolutionsförsöket slagits ned. Den officiella rättskälleläran kan åskådliggöras med pyramid 4.

Finlands officiella rättskällelära har legaliserats i rättegångsbalkens 1 kapitel 11 §. Enligt nämnda stadgande skall domaren noggrant pröva lagens rätta mening och grund och där efter döma, men ej däremot, efter eget godtycke. Landssed om den inte är oskäligen må även gälla som rättesnöre för honom då han dömer, då stiftad lag inte finns.¹⁵⁾ Enligt den officiella rättskälleläran förpliktar lagen och skäligen landssed domaren oberoende av under vilken regering den givits eller uppkommit. Sålunda tillämpas vid finska domstolar parallellt

Pyramid 3. Det röda Finlands rättskällepyramid.

Pyramid 4. Finlands officiella rättskällehierarki.

lagar från den svenska tiden (alltså lagar tillkomna före år 1809), lagar fastställda av tsaren (alltså lagar utfärdade åren 1809-1917) och lagar utfärdade under det självständiga Finlands epok från år 1917 framåt. Däremot tillämpas inte lagar utfärdade år 1918 av det Röda Finlands folkskommisariat; fastän de inte formellt upphävts.

Låt oss nu för ett ögonblick glömma rättskälleläran och vända blicken mot 1920- och 1930-talens Finland. Det borgerliga Finland som kväst industri- och lantarbetarklassens revolutionsförsök kallades för det Vita Finland. Det Vita Finland var politiskt ett fullständigt dissensus-samhälle. De politiska motsättningarna mellan de vita segerherrarna och de slagna röda tillspetsades i att bönderna organiserade sig till en fascistisk rörelse under slutet av 1920-talet. Fenomenet var dock relativt kortvarigt. Den finska högerradikalismens nådde sin kulmen åren 1930-32. Den bondefascistiska rörelsens ödesstund kan anses vara det misslyckade kuppöversättet, det sk. Mäntsälä-upproret år 1932.

■ Ett öppet förakt för den lagliga samhällsordningen och kravet på att kommunistisk verksamhet fullständigt förhindras kännetecknade bondefascismen. Tydligast yttrade detta sig i skjutsning (det betydde tvångs-transport) av kommunister över östra gränsen.¹⁶⁾ De domar som gavs med anledning av skjutsningarna ansågs vara rätt lindringa i synnerhet som kommunister samtidigt dömdes strängt för landsförrädisk verksamhet till tukthus för blotta medlemskapet i organisationer som betecknades som kommunistiska. Vänstern ansåg bondefascisternas milda domar och den egna rörelsens stränga domar som politisk lagskipning: begreppet »orättfärdighet i rättens förklädnad« uppstod.¹⁷⁾

Då den finska högerradikalismen hade förlorat gnistan fick inte nationalsocialisternas makttillträde i Tyskland år 1933 liknande reaktioner i Finland som den ryska revolutionen hade fått bland arbetarbefolkningen år 1918. År 1933 skedde det inte någon revolution i Finland och inte heller något försök. Trots den nationella historians allmänna förlopp, är det helt meningsfullt att ställa frågan vilken inverkan de nationalsocialistiska rättsuppfattningarna hade i Finland. Varför är det meningsfullt? Emedan rättskällorna inte existerar som fysiska partiklar i den reella världen, utan de är tolkad verklighet; rättskällorna ger information om de tillämpliga normerna. Tolkningsverksamhet åter utövas förutom av domaren och övriga tjänstemän även av rättsvetenskapen. Rättsvetenskapens vetenskapsbild åter inverkar på vilket betydelseinnehåll rättsnormerna ges.

Fastän Finland hade lytt under Ryssland i över etthundra år lyckades inte den ryska högkulturen få fotfäste i Finland. Finland hade andligt fjärrat sig även från sin andra granne Sverige och både politiskt och kulturellt orienterat sig mot Tyskland. Man har sagt att då Finland blev självständigt år 1917 härs-

kade en tysk kulturell hegemoni i landet.¹⁸⁾ Som det extremaste exemplet på den tyska politiska inriktningen i Finland kan man nämna försöket att år 1917 utnämna en tysk prins till kung i Finland. Det misslyckades dock, men många mindre betydelsefulla åtgärder lyckades emellertid. Tyska lagar recipierades direkt i Finland (t.ex. strafflagen för krigsmakten och kollektivavtalslagen). Den finska rättsvetenskapen hade funnit en pålitlig allierad i Tyskland och uttryckligen i dess begreppsjuridiska tradition. Den begreppsjuridiska infallsvinkelns ställning var så odiskutabel att till exempel upsalaskolan inte fick något nämnvärt fotfäste i 1920- och 1930-talens Finland.¹⁹⁾ De finska juristerna var inte skandinaviskt orienterade. Det visar bland annat att Tyskland var det viktigaste målet för rättsvetenskapliga fortsättningsstudier vid 1930-talets början.²⁰⁾ Utan överdrift kan man säga att nästan alla rättsvetenskapliga doktorsavhandlingar skrevs i Tyskland fastän de godkändes i Helsingfors.

Mot denna bakgrund var reaktionen på det nationalsocialistiska Tysklands rättsvetenskap hos de finska företräderna för rättsvetenskap något överraskande. Efter det att det nationalsocialistiska partiet fått grepp om makten och började styra utövningen av rättsvetenskap, upphörde de finländska forskarna omedelbart att använda den nyaste tyska rättsuppfattningen som paradigmisk modell för sin egen forskning.²¹⁾ Det framstår klart vid genomgång av de rättsvetenskapliga doktorsavhandlingarna och kursfordringarna vid juridiska fakulteten vid Helsingfors universitet.

I den rättsliga undervisningen använde man inte alls tysk litteratur som publicerats under det tredje rikets tid. Då jag gick igenom samtliga finländska rättsvetenskapliga publikationer från åren 1933-1945 fann jag inte en enda medlem av vetenskapssamfundet som hade bundit sig vid den nationalsocialistiska rättsvetenskapsuppfattningen. Tvärtom var attityden kritisk. Även sådana forskare som aktivt verkade för en höger- eller extremt högerinriktad samhällspolitik, avstod från att binda sig vid den nationalsocialistiska rättsvetenskapsuppfattningen. För att vara helt ärlig kom detta som en stor överraskning för mig. En av tankarna bakom min undersökning var nämligen helt motsatt. Jag inbillade mig nämligen att ett anammande av den nationalsocialistiska rättsvetenskapsuppfattningen automatiskt skulle ha följt av en extremt högerorienterad politisk attityd. Och många av professorerna vid Helsingfors universitets juridiska fakultet var kända för sina sympatier för högerradikalismen.

Det jag nu sagt betyder inte att de finländska utövarna av rättsvetenskap inte andligen hade varit beredda att samarbete med jurister från det nationalsocialistiska Tyskland. Den uttalade målsättningen för detta var dock inte en gemensam rättskällegrund. Samarbetet var mycket längre gående på andra levnadsområden. Till exempel det militära samarbetet med Tyskland var till karaktären och målsättningen mycket allvarligare. Finland hade egen perma-

ment representation i Wehrmachts högkvarter och tyska trupper deltog på den finska fronten i kampen mot den gemensamma fienden.

Samarbetet mellan de finska forskarna och de nationalsocialistiska juristerna skedde inom ramen för den *Internationella rättskammaren*. Däremot deltog de finska forskarna inte i den *Tyska rättsakademins* verksamhet i motsats till exempel sina danska och norska kolleger.²²⁾ Initiativet till grundande av den internationella rättsakademien togs våren 1939 av dansken *Thune Jacobson* på den tyska rättens dag i Leipzig. Till beredningsutskottet valdes kända nazister och rättskammarens möte beslöt man hålla i den nazistiska rättsförvararnas förbunds utrymmen.

Den internationella rättskammarens grundläggande möte hölls 3.4.1941 i Berlin i Nationalsozialistische Rechtswahrerbunds festvåning. Juristorganisationerna i Bulgarien, *Danmark*, *Finland*, *Norge*, Japan, Italien, Holland, Portugal, Slovakien, Spanien, Ungern och Tyskland hade sänt representanter till mötet. Av de nordiska länderna var Sverige och Island inte representerade.

De finska juristorganisationerna organiserade sig som den Internationella rättskammarens finska delegation. Delegationen var uppdelad på flera sektioner i vilka flera betydande finska jurister deltog. Som förbindelseperson mellan högkvarteret i Berlin och Finland fungerad professorn i ekonomisk rätt vid Helsingfors universitet *Kyösti Haataja*. Sedan Finland lösgjort sig från kriget i september 1944 och det gemensamma politiska intresset med Tyskland förfallit, blev det också dags för Finland att lämna sitt medlemskap i den Internationella rättskammaren.

5. Rättskälleläran och värderingarna

Att binda sig vid en formell rättskälledoktrin är ingen samhälllig stabilitetsgaranti. Även om det inte inträffar några yttre förändringar i rättskällegrunden, kan rättsnormerna tolkningsvägen ges ett väsentligt annat innehåll än tidigare. Och om detta inte är möjligt, så vad är lättare, än att ändra lagen så att den fungerar i enlighet med det eftersträvade.

I Finland tydde sig de styrande krafterna till vardera metoden, nytolkning och ändring av lag, då man på 1930-talet ville isolera kommunisterna och socialdemokraterna från samhälleligt inflytande. I Finland behövde åtal för landsförrädisk verksamhet inte grunda sig på någon Führers vilja lika litet som på folkets rättsövertygelse. Det stödde sig i allt väsentligt på lag och landssed. Det är helt uppenbart att man kunnat ty sig till samma straffrättsstadganden också i den situationen att det skett en nationalsocialistisk revolution i Finland. Tolkningen hade bara varit ännu strängare och mer behovsorienterad.

Revolution förutsätter inte nödvändigtvis stora förändringar i det tidigare

samhällets rättskällelära. I den bemärkelsen är en tyst revolution alltid möjlig. En förändring i domstolarnas tolkningssätt kan ske utan att ett enda stadgade formellt ändras. En tolkningsförändring sker alltid antingen genom att ändra rättskällornas interna tyngd eller enbart genom att nytolka en viss rättskälla. Detta åter är möjligt genom att de värderingar som ligger till grund för domstolens tolkningsverksamhet ändras.

Värderingarnas ställning i rättskälleläran kan vara mer eller mindre framträdande. Talet om proletariats rättsmedvetande eller nationalsocialistiskt rättsuppfattning är i själva verket att tala om samhälleliga värden. Om man vill understryka värdenas betydelse för beslutsfattandet, kan man reservera en plats för dem i rättskällepyramiden, men även om de inte reserverats en uttrycklig plats, finns de ändå med i varje avgörande. Detta är det skäl att lägga på minnet. Man gör inte revolution enbart genom att ändra rättskälleläran, den görs alltid med vapenmakt och den befästs genom att ändra värden och värderingar.

(övers. Anders von Koskull)

HÄNVISNINGAR

1. Se närmare *Reisner, M.A.*: Law, Our Law, Foreign Law, General Law, 86-87 i verket *Soviet Legal Philosophy*. Translated by *Hugh W. Babb*. Cambridge. Massachusetts. Harvard University Press 1951 samt *Grimm, D.*: Nie »Neue Rechtswissenschaft«. Über Funktion und Formation nationalsozialistischer Jurisprudez, 32 ff i verket *Wissenschaft im Dritten Reich*. Herausgegeben von *Peter Lundgreen*. Edition Suhrkamp 1306. Frankfurt am Main 1985.
2. Enligt *A.G. Goihbarg* kan man inte omedelbart efter en socialistisk revolution reda sig utan normer. Under övergångsperioden förändras regleringens tyngdpunkter. Efter revolutionen förlorar den borgerliga civilrätten dock sin betydelse. Den ersätts av den proletära socialrätten, som bygger på dekret. Se närmare *Goihbarg, A.G.* The Goals and Methods of the Proletarian Revolution, 57 ff i verket *Jaworskyj, M.* (ed.) *Soviet Political Thought*. An Antology, Baltimore 1967.
3. *Schmitt, C.*: Über die drei Arten des rechtswissenschaftlichen Denkens. Hamburg 1934, 59, till vilken *Grimm* hänvisar i sin artikel, 34. – Schmitt var en utomordentligt skicklig statsförfattningsrättsforskare och han har på nytt blivit föremål för intresse, rentav till den grad att man kan tala om en Schmitt-rehabilitering och Schmitt-renässans. Om Schmitts anknytning till den tyska statsrättsliga traditionen, se *Tuori, K.*: Diktaturin oikeustiedettä: Carl Schmitt ja Weimarin tuho. *Oikeus* 1986:3, 234 ff.
4. Se närmare *Kangas, U.*: Kansallissosialistinen oikeusajattelu ja sen herättämät reaktiot Suomessa. Turku 1985, 11 ff.
5. *Teubner, G.*: Grundsatz von Treu und Glauben, 41. I verket *Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*. Reihe Alternativkommentare. Gesamtherausgeber *Rudolf Wassermann*. Luhterhand 1980 och särskilt *Wilhelmsson, T.*: Social civilrätt. Om behovsorienterade element i kontraktsrättens allmänna läror. Helsinki 1987, 68 ff.
6. Se närmare *Lange, H.*: Die Entwicklung der Wissenschaft vom Bürgerlichen Recht seit 1933. Tübingen 1941, 38 samt *Koch, H.J.*: Die juristische Methode im Staatsrecht.

- Frankfurt am Main 1977, 104. Angående den nationalsocialistiska rättsuppfattningens förverkligande i universitetsundervisningen se *Staff, I*: Erziehung der jungen Juristen i verket Justiz im Dritten Reich. Eine Dokumentation. 2. Auflage. Frankfurt am Main 1978, 116 ff.
7. *Frank, H*: Grundsätze des nationalsozialistischen Rechtsdenkens und Rechtswolens. Nationalsozialistisches Handbuch für Recht und Gesetzgebung. 2. Auflage. München 1935, 5.
 8. *Freisler, R*: Richter und Gesetz. Band I. Beitrag 17, 8 i verket *Lammers, H.H – Pfundter, H*: Die Verwaltungs-Akademie. Ein Handbuch für den Beamten im nationalsozialistischen Staat. Berlin 1935.
 9. Domaren var tvungen att i sin tjänsted svära Führern trohet: »Ich schwöre; Ich werde dem Führer des Deutschen Reiches und Volkes Adolf Hitler treu und gehorsam sein, die Gesetze beachten und meine Amtspflichten gewissenhaft erfüllen, so wahr mit Gott helfe«.
 10. Se närmare *Kangas, U*: a.a. 15 ff.
 11. Se *Staff, I* (Hg.): Nationalsozialistische Gesetzgebung, 40 ff. (a.a.) samt *Kangas, U*: a.a. 20 ff.
 12. *Ramm, T*: Familien und Jugendrecht im Nationalsozialismus. ARSP Beiheft 18, 80.
 13. Se närmare *Jyränki, A*: Punaisen Suomen lainsäädäntöä vuonna 1918. Oikeus 1978: 2, 110 ff.
 14. Ifrågavarande lagar har nytryckts in extenso (på finska) i tidskriften Oikeus dokumentavdelning, se Oikeus 1978:2, 112-132.
 15. Om rättskällevärdet i Finland Se *Aarnio, A*: The Rationable as Reasonable. Dordrecht 1986, 77 ff. och 122 ff. samt allmänt *Peczenik, A*: Rätten och förnuftet. Stockholm 1986, 197 ff.
 16. Om högerterrorismen i Finland år 1930 se särskilt *Siltala, J*: Lapuan liike ja kyyditykset 1930. Keuruu 1985.
 17. Om de politiska rättegångarna på 1930-talet se *Hiitonen, E*: Vääräyttä oikeuden valekaavussa. Hyvinkää 1953 samt *Björne, L*: »...syihin ja lakiin eikä mielivaltaan...«. Tutkimus Turun hovioikeuden poliittisista oikeuden käynneistä 1918-1939. Vammala 1977.
 18. *Hiedanniemi, B*: Kulttuuriin verhottua politiikkaa. Kansallissosialistisen Saksan kulttuuripropaganda Suomessa 1933-1940. Keuruu 1980, 23.
 19. Se *Kangas, U*: Om uppkomst och förmedling av lärdomstraditioner. Uppsalaskolan – och efteråt. Uppsala 1978, 83 ff.
 20. Se närmare *Pöyhönen, J*: Social Conditions for Legal Doctrines. The Doctoral Dissertation in the Finnish Science of Law, Ius Commune. Sonderhefte 26, 283 ff., särskilt 289.
 21. Se närmare *Kangas, U*: a.a. 32-70.
 22. *Pichinot, H-H*: Die Akademie für Deutsches Recht. Aufbau und Entwicklung einer öffentlich-rechtlichen Körperschaft des Dritten Reiches. Kiel 1981, 168 ff.
 23. *Pfeiffer, H*: Gründung der Internationalen Rechtskammer. Berlin 1935, 123 ff. samt *Tamm, D*: Retsopgøret efter besættelsen, 2. udgave 1985, 606-609.

FORFATTEROPLYSNINGER

Urpo Kangas, Biträdande professor i civilrätt vid Helsingfors Universitet.